

НАУКОВИЙ ТЕКСТ – ОСНОВА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Стаття присвячена одній з актуальних проблем сучасної лінгводидактики – розвитку комунікативної компетентності учнів засобами наукового тексту. У ході дослідження визначено місце висловлювань цього стилю в процесі навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах.

The article deals with one of the actual problems of modern linguodidactics – the development of communicative competence of the pupils by means of scientific text. The place of the expressions of this style during teaching the Ukrainian language at secondary schools is indicated in the investigation.

Нинішній розвиток суспільства неможливий без цілеспрямованого оновлення шкільної освіти, удосконалення прогресивних технологій виховання молоді, гуманізації, диференціації й інтеграції навчання, науково обґрунтованої методики, спрямованої на підвищення рівня освіченості сучасного школяра та вдосконалення його комунікативної компетенції. Ідея розвитку особистості учня, його здібностей, обдарувань, наукового світогляду є провідною й Національної доктрини розвитку освіти в Україні, Державного стандарту базової і повної освіти, концепцій та оновлених шкільних програм.

Ураховуючи основні засади державних документів, сучасна школа спрямовує свою діяльність на виховання комунікативно компетентної особистості, яка володіє даром слова – усного і писемного, умінням вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними й мовленнєвими засобами під час сприймання і продукування наукового висловлювання в різних сферах, формах, стилях та жанрах мовлення.

Підвищенню ефективності навчання української мови в загальноосвітній школі сприяє текстова основа уроків, солідним підґрунтям якої є наукові тексти, спроектовані на оволодіння учнями навчальним матеріалом і науковою інформацією, необхідною так чи інакше в майбутній діяльності.

Порушену нами проблему можна розглядати різнопланово, виокремлюючи її складові, що були предметом окремих наукових пошуків учених. Так, лінгвістичному вивченню наукового тексту присвятили низку своїх праць І.Білодід, Н.Валгіна, В.Виноградов, С.Єрмоленко, А.Коваль, Л.Мацько, М.Кожина, Г.Онуфрієнко та ін.; тексти наукового стилю з психологічного боку досліджувалися Б.Ананьєвим, Л.Виготським, О.Леонтьєвим, С.Максименком, С.Рубінштейном; проблема текстової основи навчання рідної (державної) мови порушувалася в методичних розробках О.Біляєва, Т.Донченко, С.Карамана, В.Мельничайка, Т.Симоненко, М.Стельмаховича, М.Пентилюк; на розвиток комунікативної компетенції школяра особлива увага звернена дослідниками О.Горошкіною, А.Нікітіною, М.Пентилюк, Л.Скуратівським, Г.Шелеховою.

Метою статті є визначення місця наукового тексту у формуванні мовленнєвої компетентності школярів загальноосвітніх навчальних закладів.

На сьогодні головною метою мовної освіти є розвиток комунікативної компетентності тих, хто вивчає мову. Відтак навчання української мови полягає у всебічному розвитку такої особистості, яка досконало володіє навичками спілкування в будь-якій ситуації, знає мову й вільно користується нею в діалогічному і монологічному мовленні.

Термін “*компетенція*” походить від латинського *competentia*, що в перекладі означає *приналежність по праву* [1, с.328]. Ф.Бацевич, виділяючи окремо *комунікативну компетенцію*, тлумачить її як “сукупність знань і умінь учасників інтеракції спілкування у різноманітних умовах (ситуаціях) з різними комунікантами; набір комунікативних стратегій

разом із володінням комунікативними правилами, масивами, постулатами і конвенціями спілкування [1, с.328]”.

Формування й розвиток комунікативної компетенції передбачає комунікативну грамотність школяра, його володіння мовленнєво-практичними вміннями й навичками, правильну комунікативну поведінку під час спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Автори концепції комунікативної методики вважають спілкування стрижнем у її реалізації, оскільки “спілкування – це складний і багатогранний процес, що одночасно виступає як процес взаємодії співрозмовників, інформаційний процес, ставлення людей до одного і як процес взаємовпливу і співпереживання та взаєморозуміння [4, с.17]”. І, безперечно, для того, щоб переконувати співрозмовника, розуміти його, повідомляти будь-який цікавий матеріал тощо, необхідні знання, основою яких є текст. Тексти наукового стилю відзначаються пізнавальною спрямованістю і є засобом усвідомлення, переосмислення наукової інформації. Мова науки, навчальні матеріали (знання, факти, інформація, що отримують учні як на уроках мови, так й інших предметів) безпосередньо розвивають розумовий процес, зокрема креативне мислення школяра, контролюють думки, вдосконалюють їх.

Наукові тексти (за чинною програмою) учні виокремлюють серед інших починаючи з 5 класу. Саме тут формується низка комунікативних умінь, що включають і мовленнєві, – уміння визначати тему, розкривати основну думку тексту, давати йому заголовок, узагальнювати й систематизувати матеріал, продукувати запропонований текст (переказувати, складати план тощо), створювати власне висловлювання відповідно до стилю та жанру.

Наведемо приклади вправ, що сприяють розвиткові комунікативної компетенції учнів у цілому й мовленнєвих умінь зокрема.

- Доберіть заголовки до тексту і запишіть його, визначивши тему й основну думку.

Літературно-меморіальний музей Т.Г.Шевченка в селі Шевченковому – державний музей Т.Г.Шевченка Міністерства культури України. Його відкрито 1939 року в селі Шевченковому (кол. Кирилівці) поблизу місця, де стояла хата поетових батьків.

У цьому музеї зберігаються речі, матеріали, документи, фотографії й картини, що характеризують життя, творчість і громадську діяльність Шевченка. Серед експонатів знаходяться стіл та ослін Тарасових батьків; камінь, що лежав на могилі батька поета; фотографії поетових братів М.Г.Шевченка та Й.Г.Шевченка; копії з малюнків і картин Шевченка й картини художників ХХ століття з зображенням різних подій з життя поета. У музеї експонуються видання творів поета, що вийшли в світ за його життя і після його смерті, багато видань зарубіжними мовами.

Недалеко від музею під захисною спорудою знаходиться дякова хата-школа. Вона збудована 1782 року (про це свідчить напис на стовоці). У цій школі жив і навчався грамоти в учителя-дяка П.Богорського малий Шевченко.

З часу заснування до 1975 року музей відвідало близько 700 тисяч чоловік (Зі словника).

- Зіставте два тексти. До яких стилів вони належать? Назвіть основні особливості, властиві цим текстам. Висловіть власну думку про роль мови в житті суспільства, використовуючи прочитаний матеріал.

Мова

Мова – основа культури кожної нації, найбільший її скарб, і силою відібрати її в людини чи народу – все рівно, що відбирати усе минуле й сучасне, позбавляти людину й народ найприроднішого – життя. Як не має права ніхто відбирати життя в людини, так не має права відбирати і мову, права користуватися рідним словом, розвивати й шліфувати її грані. І той, хто намагається це робити, – стає на шлях найбільшого, наймерзеннішого злочину, непростої антинародності, антигуманної дії, що її має карати рука народу ще рішучіше, як за вбивство одної людини, бо хто підіймає руку на мову, той прагне вбити народ з його тисячолітньою культурою.

Всякий народ у багатонаціональному світі виявляє себе своєю самобутньою культурою, а вона може розвиватися тільки своєю, рідною мовою. Давність культури – визначається давністю мови

(Г.Нудьга).

Мова – 1) складне суспільне явище, в якому розрізняють такі ознаки: а) найважливіший засіб людського спілкування та об'єднання людей у спільноту; б) засіб вираження ментальності нації (етносу); в) засіб формування й розвитку думки, здійснення пізнавальної діяльності, реалізації духовної культури народу. Функції мови як суспільного явища відбивають особливості історії народу – носія національної мови, характер мовної ситуації в суспільстві

(За С.Єрмоленко).

Одним із головних завдань виконання вправ такого типу є повторення й засвоєння нових мовленнєвих понять, необхідних для розвитку вмінь і навичок висловлювати власні думки усно і письмово в діалогічній чи монологічній формі, спостерігати, вивчати, копіювати наукове мовлення, відтворювати й творчо застосовувати його підстилі.

Ознайомившись у початковій школі й поглибивши свої знання про науковий текст у 5 класі, учні мають змогу ефективно актуалізувати вивчений матеріал про текст, його жанрову і стильову належність, відомості про наукове мовлення, його функції, види мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання, письмо) і в подальшій навчально-виховній роботі – в основній школі. До того ж тексти наукового стилю різних підстилів можна використовувати як на аспектних, так і на уроках з розвитку зв'язного мовлення комунікативних умінь і навичок, де не тільки акцентується увага на мовних засобах наукового стилю, але й виробляються, розвиваються й удосконалюються вміння і навички користуватися цими засобами в процесі створення власного наукового тексту зважаючи на ситуацію спілкування, що, на нашу думку, теж сприяє продуктивному розвитку компетентності школярів.

Відповідно до розділів шкільної програми формування комунікативних умінь і навичок учнів повинне відбуватися поступово, передбачаючи поетапну низку завдань на удосконалення мовленнєвої діяльності з урахуванням отриманих у попередніх класах знань чи когнітивно-комунікативних задатків особистості. Значну увагу при цьому слід відводити опрацюванню наукових текстів (аудіювання (слухання, розуміння), читання, відтворення, аналіз); підготовці усних та писемних відповідей на запитання, що стосуються теоретичного матеріалу; завданням з використанням лінгвістичних словників та іншої наукової літератури; складанню власних висловлювань у монологічній та діалогічній формах.

Як приклад наведемо таку вправу для учнів 9 класу:

1. Прочитайте. Доведіть, що перед вами текст.
2. Доберіть заголовок до тексту, визначте його основну думку.
3. До якого стилю мовлення належить текст? Аргументуйте свою думку.
4. На прикладі уривка з'ясуйте, які ознаки властиві текстам цього стилю?
5. Зробіть аналіз запропонованого тексту за схемою.

Об'єктом вивчення морфології є слово як носій граматичних значень. За найхарактернішими ознаками слова об'єднують у частини мови. Формуванню вмінь виокремлювати і характеризувати частини мови за властивими їм ознаками сприяє морфологічний аналіз як вид навчальної роботи. Виконання його вимагає глибокого знання семантики, морфологічних ознак, словозміни та синтаксичної ролі повнозначних частин

мови, вміння розрізняти службові слова за їх функціями, структурними особливостями, походженням і вживанням у тексті (Г.Мартінова).

Схема аналізу тексту

- Визначити комунікативні завдання тексту.
- Вказати на сферу вживання тексту, структурну організацію, мовленнєву ситуацію, жанр, тип висловлювання.
- Визначити й обґрунтувати форму викладу змісту (монологічна, діалогічна).
- Назвати характерні особливості висловлювання (невимушеність чи офіційність, точність, логічність, образність, емоційність та ін.).
- Розкрити мовні особливості тексту (лексичні, фразеологічні, граматичні).
- Аргументувати належність даного тексту до певного стилю (підстилю).

Такі завдання до тексту сприяють активізації мисленнєвої діяльності школярів та вдосконаленню вмінь орієнтуватися в будь-яких сферах спілкування та мовленнєвих ситуаціях, використовуючи знання і навіть власний досвід.

Головним показником комунікативно розвиненої особистості є словникове багатство його мовлення. Тому нині особлива увага приділяється словниковій роботі на уроці мови. У наукових текстах учні аналізують ключові слова, що містять головну думку, розкривають тему (мікротеми) висловлювання, вказують на тип і стиль (підстиль) тексту. Наприклад, учням 10 класу пропонуємо такі завдання:

1. Виразно прочитайте текст. Визначте основну думку, завдання, мету спілкування.
2. Доберіть заголовок до тексту.
3. Визначте тип і жанр мовлення, обґрунтуйте свій вибір.
4. Якого стилю (підстилю) текст? Доведіть правильність ваших думок.
5. Випишіть із тексту ключові слова (словосполучення), за якими, на вашу думку, можна відтворити текст.
6. Назвіть засоби зв'язку речень у тексті.
7. Перекажіть текст.
8. Назвіть 2-3 розділи мовознавства. Дайте їм визначення. Порівняйте їх.

Спілкування – це обмін інформацією, зокрема, це передача певної інформації однією людиною іншій. Передавати інформацію можна й без використання мови, наприклад, пантомімікою, хореографією і т. ін. Але це другорядні засоби спілкування. Невербальні (несловесні) засоби спілкування, що супроводять або інколи замінюють мовлення, як-от міміку, жестикуляцію та інші допоміжні звукові засоби, вивчає окремий розділ мовознавства – паралінгвістика. Спілкування здійснюється в комунікативних актах.

Комунікативний мовний акт може здійснюватися усно чи за допомогою письма, але він обов'язково передбачає існування двох учасників: відправника інформації (адресанта) і одержувача (адресата). Найпоширенішою формою комунікативного акту є діалог, в якому обидва учасники спілкування перемінно перебувають у ролях відправника й одержувача. Саме в діалозі розкривається суть процесу обміну інформацією. Глядачі балетного спектаклю, наприклад, не можуть “діалогувати” з акторами комунікативними засобами, якими користуються актори балету.

Слово діалог в останній час набуло надзвичайного поширення завдяки використанню його в засобах масової інформації, у політичних текстах, але і за рахунок його термінологічного вживання у мовознавстві, літературознавстві і критиці, філософії, саме тому воно вступило в синонімічні зв'язки з такими словами: бесіда, співбесіда, дискусія, диспут, полеміка, суперечка, сварка, обмін думками, переговори. Це зайвий раз показує значення діалогу як акту мовного спілкування.

Іншими словами формами комунікативного акту є групова розмова (полілог), в якій відправник повідомляє інформацію кільком співрозмовникам і кожен з них може перетворитися з одержувача на відправника, а також монолог, при якому одержувач не присутній в момент відправлення інформації або ототожнюється з відправником (С.Семчинський).

Робота з текстом переконує учнів старших класів у тому, що різноманітні мовні й мовленнєві поняття необхідні для розуміння наукових висловлювань, засвоєння норм і правил побудови наукових текстів, сприяє розвиткові вмінь розрізняти стиль, тип і жанр мовлення та удосконаленню навичок аналізувати текст з погляду внутрішнього (змістового) й зовнішнього (структурного, граматичного) боку. Завдання до тексту передбачають систематизацію набутих знань, удосконалення вмінь текстосприймання й текстотворення.

Переказування наведеного тексту (сьоме завдання) полягає в удосконаленні вмінь і навичок учнів, зокрема орієнтуватися під час опрацювання наукового тексту в ситуації спілкування (визначення теми, мети висловлювання, обґрунтування завдань і комунікативної спрямованості на адресата, добір заголовка до тексту); фіксувати найбільш значущі елементи наукового тексту (ключові слова, висловлювання); аналізувати жанрово-композиційні особливості тексту та його мовне оформлення; перевіряти рівень засвоєння науково-навчального матеріалу та вміння відтворити його у формі усного монологу.

Як показує практика, творче (восьме) завдання сприяє активізації продуктивної мовленнєвої діяльності школярів, що дозволяє усвідомлювати взаємозв'язок між значенням слова та його роллю в тексті. Це підтверджується відповідями учнів. Наведемо один із фрагментів такої відповіді учениці Академічного ліцею при Херсонському державному університеті, на базі якого проводилося це дослідження:

До найкоштовніших надбань кожного народу належить мова. За словами І.Вихованця, “слово – наше повнокровне життя, невмируще джерело доступу”. Оволодіння його глибокими й ґрунтовними знаннями залежить від вивчення нами таких розділів мовознавства, як фонетика і орфоєпія, графіка, лексика, фразеологія, морфологія, синтаксис, стилістика та ін. Так, фонетика вивчає звуковий склад мови, тобто звуки, їх групування (класифікація) та зміни в процесі мовлення. Орфоєпія розглядає норми звуковимови. Сукупність знаків, за допомогою яких передається усне мовлення на письмі, вивчає такий розділ мовознавства, як графіка. Словотвору належить роль вивчати будову слів та способи їх творення і т.д. (Ірина С.).

Отже, формування комунікативної особистості школяра засобами наукових текстів вимагає поступового розвитку вмінь та навичок сприймати тексти наукового стилю, аналізувати їх, переказувати, продовжувати основну думку тексту у власних роздумах, самостійно складати нове висловлювання. Наукове мовлення учнів загальноосвітніх закладів є визначальним у процесі навчальної діяльності, а також явищем складним і багатоаспектним. Тому перспективи подальших розвідок убачаємо у вивченні наукового дискурсу та застосування принципу міжпредметних зв'язків шкільного курсу української мови з іншими шкільними дисциплінами, що здійснюється через посередництво текстів різних підстилів наукового стилю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Державний стандарт базової і повної середньої школи // Дивослово. – 2004. – №3. – С.76-80.
3. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за ред. М.І.Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.
4. Пентиліук М., Горошкіна О., Нікітіна А., Концепція комунікативної методики навчання української мови // Українська мова і література в школі. – 2006. – №1. – С.15-20.